

Uitwerking van het jaarthema 2006 - Vrijheid en verscheidenheid

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei wil een aantal aspecten van het de invalshoek 'vrijheid en verscheidenheid' nader uitwerken. Samen vormen deze aspecten een evenwichtige maar niet volledige invulling van het jaarthema. De verschillende aspecten raken verschillende niveaus van de praktijk en van verantwoordelijkheid: burgers onderling, de relatie tussen burgers en overheid, de overheid en internationale organisaties.

Hieronder volgt een aanzet tot de uitwerking van de volgende aspecten of deelthema's:

- 1) leven temidden van verscheidenheid biedt de grootste vrijheid
- 2) recht op verscheidenheid
- 3) verscheidenheid en het recht om niet gediscrimineerd te worden
- 4) omgaan met verschillen: verschillende behandeling van verschillende gevallen
- 5) angst voor wie (en wat) anders is
- 6) verscheidenheid en individualisering: bonding en bridging
- 7) verscheidenheid tussen staten en internationale samenwerking

De eerste twee deelthema's hebben te maken met de keuzevrijheid van mensen. De vrijheid om eigen keuzes te maken, een eigen weg en leefwijze te kiezen, heeft alleen inhoud wanneer er ook iets te kiezen valt. Verscheidenheid in de samenleving is daarvoor een randvoorwaarde.

Het derde en vierde deelthema gaan over de vraag hoe het principe van gelijkwaardigheid voor de wet (en in de praktijk) moet worden ingevuld wanneer we te maken hebben met mensen die van elkaar verschillen. Het verbod op discriminatie en het recht op verschillende behandeling van verschillende gevallen hangen daarbij nauw met elkaar samen.

Het vijfde en zesde deelthema gaan over de vraag hoe we, met alle verscheidenheid die er (gelukkig) is, toch een samenleving kunnen blijven vormen waarin mensen zich vertrouwd en geborgen kunnen weten.

Het laatste deelthema betreft de vraag wat verscheidenheid in opvattingen tussen landen kan betekenen voor internationale samenwerking op het terrein van vrede en veiligheid.

De feitelijke uitwerking van de aspecten vindt plaats door middel van essays, columns en artikelen door diverse (gast)schrijvers. Bij iedere aanzet wordt onderaan genoemd welke teksten uit het archief van het Nationaal Comité hiervoor bruikbaar zijn en welke mensen uitgenodigd zouden kunnen worden om als gastschrijver een stuk te schrijven rond het betreffende deelthema.

1. Leven temidden van verscheidenheid biedt de grootste vrijheid

Uit wetenschappelijk onderzoek naar 'quality of life' blijkt dat de vrijheid om je eigen leven vorm te geven een van de belangrijkste voorwaarden is om gelukkig te kunnen zijn. Als de kwaliteit van het bestaan (afgemeten aan subjectief welbevinden) tussen verschillende landen wordt vergeleken dan blijkt er eerst een sterk verband met welvaart – dat wil zeggen, totdat mensen in hun eerste levensbehoeften (eten, kleding, onderdak en medische zorg) kunnen voorzien. Boven dit welvaartsniveau, verdwijnt de samenhang tussen meer welvaart en kwaliteit van het bestaan en blijkt de mate waarin mensen gelukkig zijn vooral te worden bevorderd door het soort regime waaronder zij leven.

In democratieën blijkt de kwaliteit van het bestaan hoger dan onder andere regimes. De reden hiervoor (b)lijkt te zijn dat mensen in een democratie niet alleen de formele vrijheid hebben om hun eigen leven vorm te geven, maar dat zij in een democratie ook de grootste verscheidenheid aan leefwijzen en overtuigingen om zich heen zien. Door te leven te midden van die verscheidenheid hebben mensen in democratieën meer dan elders werkelijk de vrijheid om de leefwijze en overtuigingen te kiezen die bij hen passen, doordat zij in vrijheid dagelijks kennis kunnen nemen van en kennis kunnen maken met veel verschillende leefwijzen en overtuigingen. In de Tweede Wereldoorlog verbood en vervolgde het nazi-regime alles en iedereen die afweek van het Arische ideaal. Wie door uiterlijk, afkomst, aanleg of handicaps afweek van het ideaalbeeld van de Arische mens, liep het risico te worden vervolgd en vermoord. Wie openlijk

vraagtekens plaatste bij de idealen van de nazi's of zich daar in woord of daad tegen keerde, riskeerde eveneens te worden vervolgd en gedood.

De wereld werd in 1945 bevrijd van dit gruwelijke regime. Maar ook na 1945 zijn en worden nog in vele landen mensen onderdrukt en vervolgd die op welke wijze dan ook anders zijn of anders denken. Gelukkig zijn er ook altijd weer mensen die zich – vaak met gevaar voor eigen leven – inzetten voor de vrijheid. Werkelijke vrijheid is echter meer dan dat wie anders is of anders denkt niet wordt vervolgd of onderdrukt. Werkelijke vrijheid is meer dan tolerantie voor wie anders is. Werkelijke vrijheid is dat ruimte wordt geboden voor verschil en dat verscheidenheid wordt bevorderd en beschermd, opdat mensen werkelijk in vrijheid zelf hun leven vorm kunnen geven.

2. *Recht op verscheidenheid*

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens stelt (evenals trouwens het Handvest van de Europese Unie) dat mensen niet alleen het recht hebben op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst maar ook het recht om van godsdienst of overtuiging te veranderen. Die toevoeging is een belangrijke uitbreiding van dit grondrecht. Het betekent dat niet alleen geen (discriminerende) beperkingen mogen worden opgelegd aan mensen die andere ideeën of overtuigingen aanhangen dan de machthebbers of de meerderheid, maar dat de overheid ook een verantwoordelijkheid heeft om te zorgen dat mensen daadwerkelijk van overtuiging of godsdienst kunnen veranderen. Een basisvoorwaarde om mensen die mogelijkheid (die vrijheid...) te bieden is dat zij vrij kennis kunnen nemen van en kennis kunnen maken met andere opvattingen en andere overtuigingen.

Met andere woorden: alleen door te leven temidden van verscheidenheid kan het grondrecht om van overtuiging te veranderen inhoud krijgen. Wat houdt de verantwoordelijkheid van de overheid in dit opzicht concreet in? Ten eerste: het bevorderen van vrije meningsvorming en debat. Ook wanneer de meningen die daarbij geuit worden kritisch of negatief zijn over de overheid of het beleid. Belangrijke kanalen voor het bevorderen van de kennismaking met verschillende opvattingen, levensvisies en godsdiensten zijn het onderwijs en de media. Door middel van lessen in wereld oriëntatie, maar ook door het bevorderen van de diversiteit in de media kan inhoud worden gegeven aan het recht op verscheidenheid. Daarnaast kan van de overheid worden verwacht dat zij de ontmoetingen tussen mensen van verschillende afkomst, achtergrond, opvattingen en overtuiging bevordert door de toegankelijkheid van bijvoorbeeld de arbeidsmarkt, het onderwijs en allerlei publieke voorzieningen voor alle groepen te bevorderen.

Maar ook burgers zelf en organisaties dragen een verantwoordelijkheid om gestalte te geven aan dit grondrecht. Zo mag van ouders en opvoeders worden verwacht dat zij hun kinderen stimuleren om zelf na te denken en keuzes te maken. Wellicht mag ook van opvoeders verwacht worden dat zij kinderen tenminste de gelegenheid geven om kennis te maken met verschillende ideeën en levensovertuigingen. Ook het onderwijs en de media dragen hierin een eigen verantwoordelijkheid.

Toch stuit het recht op verscheidenheid, zoals eigenlijk alle grondrechten, ook op grenzen, die ons voor dilemma's plaatsen. Want hoe moeten we omgaan met opvattingen waarin het recht op vrije meningsvorming en het recht op verscheidenheid worden ontkend en onverdraagzaamheid wordt gepredikt? Moeten we verscheidenheid stimuleren en faciliteren ongeacht de inhoud? Dit is een lastig dilemma. Minstens even lastig is echter de vraag of er, ook los van inhoudelijk conflicterende opvattingen, grenzen zijn aan de hoeveelheid verscheidenheid die een samenleving aankan. Is er een punt vanaf waar nog meer verscheidenheid er alleen nog maar toe leidt dat mensen geen herkenning meer vinden en er geen gezamenlijkheid meer is?

3. *Verscheidenheid en het recht om niet gediscrimineerd te worden*

Verscheidenheid is een feit, in iedere samenleving en binnen ieder sociaal verband. Mensen verschillen altijd van elkaar in talloze opzichten. Wie onderscheid wil maken tussen mensen kan altijd kenmerken vinden waarop zij verschillen. Men mag mensen echter nooit op grond van een of enkele kenmerken in een hokje plaatsen of discrimineren. Ondanks alle verschillen die er zijn tussen mensen individueel en groepen mensen, dient hun gelijkwaardigheid van mensen altijd voorop te blijven staan. Artikel 1 van de Grondwet garandeert alle mensen dan ook dat zij door de Nederlandse overheid als gelijkwaardig worden behandeld. Dat dit niet altijd hetzelfde hoeft te zijn

als 'gelijke behandeling' komt hieronder aan de orde. Het systematisch achterstellen, of erger nog vervolgen van mensen op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, wordt door artikel 1 van onze grondwet verboden.

Houdt dit fundamentele artikel van onze rechtstaat echter niet ook een morele verplichting in om discriminatie en vervolging van mensen elders in de wereld die 'anders' zijn te bestrijden en aan de kaak te stellen? Zouden wij ons recht om niet gediscrimineerd te worden niet ook moeten projecteren op de vele slachtoffers van etnisch geweld en onderdrukking elders in de wereld? In dat verband leidt de wijze waarop Nederland omgaat met vluchtelingen tot discussie. Maar hebben wij het in eigen land wel zo goed geregeld? Natuurlijk, openlijke of georganiseerde vormen van discriminatie zul je in ons land niet snel zien. Maar op minder zichtbare manieren blijkt ook in Nederland nog altijd veel discriminatie voor te komen.

Na de moord op Van Gogh zijn diverse onderzoeken gedaan naar redenen voor radicalisering van jongeren. Een van de schokkende uitkomsten was dat vooral allochtone jongeren die aanvankelijk succesrijk lijken, die het goed doen op school en ambitieus zijn, een risicogroep vormen voor radicalisering. Omdat zij te vaak in de praktijk hun ambities zien vastlopen op discriminatie op de arbeidsmarkt en elders. Uit diverse onderzoeken komt naar voren hoeveel minder kansen allochtone jongeren met identieke kwalificaties op de arbeidsmarkt hebben. Daardoor worden deze groepen, ook in Nederland, systematisch achtergesteld. Alleen, dat is het resultaat van ontelbare individuele beslissingen, waarvan tenminste een deel volkomen onbewust discrimineert. In hoeverre zijn wij ons eigenlijk bewust van de motieven achter onze eigen omgang met anderen? Hoe vaak behandelen wij 'gelijke gevallen' eigenlijk ongelijk vanuit gewoonte of omdat we op basis van bepaalde kenmerken allerlei eigenschappen aan mensen toeschrijven?

4. Omgaan met verschillen: verschillende behandeling van verschillende gevallen

Artikel 1 van de Grondwet wordt meestal aangeduid als het verbod op discriminatie. Gelijke gevallen hebben het recht om gelijk behandeld te worden. Je kunt je echter afvragen of werkelijk rekening houden met de verscheidenheid van mensen niet ook inhoudt dat je ongelijke gevallen dan ook ongelijk behandelt. Betekent artikel 1 niet ook dat mensen er recht op hebben dat rekening wordt gehouden met hun specifieke situatie en achtergrond? Gelijkwaardige behandeling is niet altijd gelijke behandeling. Als we geen rekening houden met feitelijke verschillen tussen mensen, is dat ook een vorm van discriminatie.

Wanneer bijvoorbeeld, zoals recent in Den Haag gebeurde, de procedure voor aanmelding van leerlingen voor middelbare scholen ingewikkeld is en niet helder wordt uitgelegd aan alle ouders, kan dat in de praktijk betekenen dat alleen de kinderen van hoog opgeleide, goed geïnformeerde ouders tijdig worden aangemeld bij de beste scholen en dat de overige kinderen moeten uitwijken naar minder goede scholen.

Of, wanneer in verzorgingshuizen alle bewoners op dezelfde manier worden behandeld en worden geacht in hetzelfde dagpatroon mee te doen, zonder rekening te houden met hun achtergrond en eigen leefwijze, dan wordt daarmee de eigenheid en verscheidenheid van de mensen genegeerd. Ook in andere opzichten geldt dat wie mensen over één kam scheert en hetzelfde behandelt op basis van één of enkele kenmerken, zonder rekening te houden met hun verschillen, hun daarmee ont-menselijkt. Mensen zijn geen gevallen maar mensen.

Concrete voorbeelden:

- treinreizigers zonder kaartje: is het terecht om in alle gevallen zonder meer de daarvoor staande boete op te leggen of moet bijv. bij ouderen rekening worden gehouden met het feit dat zij mogelijk niet begrijpen hoe de kaartjesautomaat werkt?
- Identificatieplicht: is het terecht van iedereen te eisen dat hij/zij zich kan legitimeren als hij/zij zich op straat begeeft of zijn er groepen (bepaalde categorieën allochtone vrouwen) waarvoor een dergelijke verplichting een ernstige beperking van de bewegingsvrijheid betekent?
- etc.

Een belangrijke vraag bij het nadenken over het recht om in ongelijke gevallen ongelijk behandeld te worden is, waar de grenzen aan dat recht liggen. Enige vorm van categorisering is immers altijd noodzakelijk om regels en wetten te kunnen hanteren?

5. Angst voor wie anders is

Verscheidenheid wordt door veel mensen niet alleen of zelfs niet primair geassocieerd met vrijheid en ruimte om het eigen leven vorm te geven. Als het over diversiteit gaat, is dat vaak op een defensieve toon. Want wat anders is roept nu eenmaal angst op. Mensen die anders zijn dan wij begrijpen we misschien niet helemaal. En het deel dat we niet begrijpen vertrouwen we blijkbaar vaak niet. Het leven en het gedrag van anderen lijkt veiliger wanneer het voorspelbaarder is. Wanneer we (denken te) weten wat we van de ander kunnen verwachten.

Maar hebben we eigenlijk niet veel meer reden om bang te zijn voor uniformiteit en homogeniteit? Enerzijds is dat de vraag of wij feitelijk vaker benadeeld of bedreigd worden door mensen die – op welke manier dan ook – anders zijn dan door mensen die we tot onze eigen groep of ‘soort’ rekenen. Anderzijds is die vraag ook veel diepgaander: wat zou er gebeuren wanneer de verscheidenheid in onze samenleving veel kleiner zou zijn? Zou ik dan misschien door anderen (die ik nu beschouw als ‘net zulke mensen als ik’) ineens als anders of afwijkend kunnen worden bestempeld, omdat ik mijn geloof anders beleef en uit, of omdat ik een andere leefwijze kies of omdat ik mij anders kleed? Is het niet zo dat mensen – ongeacht de mensen waartussen zij leven – altijd geneigd zijn verschillen te zoeken en scheidslijnen te definiëren tussen ‘wij’ en ‘zij’? In een samenleving waarin verscheidenheid een waarde is en waarin ook daadwerkelijk veel verschillende leefwijzen, culturen, geloven en opvattingen naast elkaar bestaan, hoeven mensen juist niet bang te zijn om als ‘afwijkend’ te worden bestempeld wanneer zij uitkomen voor hun eigen opvattingen en voorkeuren.

Waarom zijn we dan eigenlijk zo bang voor wat anders is? Kunnen we met die angst leren omgaan? En wat kunnen we doen om meer vertrouwen te creëren, ook tussen (groepen) mensen die elkaar niet volledig begrijpen?

6. Verscheidenheid en individualisering: bonding en bridging

Het recht op verscheidenheid is een randvoorwaarde voor en een van de diepste kenmerken van de vrijheid, maar tegelijkertijd boezemt verscheidenheid ons ook angst in. Angst voor wie anders is, angst voor wat we niet begrijpen. En – misschien - ook wel angst dat we in al die verscheidenheid op ons zelf teruggeworpen en alleen zullen zijn. Dat de ruimte voor verschil, die de vrijheid geeft, een eenzame en individualistische wereld is. Deze gedachte is al terug te vinden in het werk van de uitgeweken Duitse sociaal-psycholoog Erich Fromm. In 1941 publiceerde hij in de Verenigde Staten “Escape from Freedom”, in het Nederlands vertaald onder de titel “De angst voor de vrijheid”. Fromm wijt het feit dat een deel van de bevolking van Duitsland zonder veel tegenstand te bieden zich onder het nazisme schikte – overigens zonder ooit bewonderaar te worden van de ideologie of politieke praktijken van de nazi’s – aan een toestand van innerlijke vermoeidheid en moedeloosheid die volgens Fromm kenmerkend is voor het moderne individu, zelfs in democratische landen¹. Fromm stelt dat de moderne mens weliswaar is bevrijd van de boeien van een pre-individualistische samenleving, maar dat die samenleving hem tegelijk zekerheid gaf. Fromm betoogt dat de moderne maatschappijstructuur – lees: met ruimte voor diversiteit en ruime keuzemogelijkheden - de mens gelijktijdig in dubbel opzicht beïnvloedt: de mens wordt onafhankelijker, zelfstandiger en kritischer, maar tegelijk ook meer geïsoleerd, eenzaam en beangstigd. Geïsoleerd en machteloos geworden, wordt het individu een gemakkelijk werktuig voor doelen buiten hemzelf, vervreemd van zichzelf en anderen. Deze toestand ondermijnt zijn persoonlijkheid, verzwakt en beangstigt hem, zodat hij bereid is zich aan nieuwe vormen van horigheid te onderwerpen.

Als Fromm gelijk heeft met zijn analyse dat mensen in een vrijere samenleving met meer verscheidenheid en keuzevrijheid zich geïsoleerd en angstig kunnen gaan voelen, moeten we die

¹ En daarnaast aan de teleurstelling van de arbeidersklasse die na 1918 de naoorlogse periode was ingegaan met een sterke hoop op verwerkelijking van het socialisme of een andere duidelijke vooruitgang in de economische, maatschappelijke en politieke positie, maar die door opeenvolgende nederlagen volledig gedesillusioneerd was geraakt.

vrijheid dan maar inperken of kunnen we op andere manieren leren omgaan met die ruimte en dat dreigend isolement? Wat is de rol burgers zelf en hun organisaties daarin kunnen spelen? Misschien ligt een deel van het antwoord in het recept dat de Amerikaanse socioloog Robert Putnam geeft voor de moderne geïndividualiseerde samenleving: 'bonding' en 'bridging'. Met 'bonding' bedoelt hij dat het zinvol is verbanden, groepen en organisaties te ondersteunen waarin mensen op basis van dingen die zij gemeen hebben sterke banden met elkaar aangaan.

Daarnaast pleit Putnam echter ook voor 'bridging': het organiseren en institutionaliseren van contacten ('bruggen') tussen groepen en organisaties. Bonding geeft mensen houvast, warmte en veiligheid doordat zij banden hebben met anderen met wie zij belangrijke zaken gemeen hebben; bridging voorkomt dat (letterlijk) verschillende groepen volkomen gescheiden van elkaar en bij elkaar langs leven. Bridging zorgt voor samenhang in de samenleving en zorgt ervoor dat tussen verscheiden groepen voldoende contact is om te voorkomen dat men angstig wordt voor de onbekende ander. Maar hoe kan in de praktijk 'bonding and bridging' worden bevorderd? Wat kunnen organisaties en hun leden daar zelf aan doen en wat kan de overheid doen? En is dat voldoende om de keerzijden van verscheidenheid en individuele keuzevrijheid op te vangen?

7. Verschil in inzicht tussen bondgenoten en internationale samenwerking

In de jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn diverse internationale organisaties en bondgenootschappen van staten opgericht. De Navo, de Europese Unie, de Verenigde Naties, al deze bovennationale organisaties zijn ontstaan in de periode dat landen zich herstelden van de schade en de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen het bewustzijn van wat mensen elkaar kunnen aandoen was in die periode heel scherp, maar ook het bewustzijn dat ook vrede en vrijheid mensenwerk zijn. De eensgezindheid dat zoiets nooit weer mocht gebeuren was groot, althans groter dan de verschillen van inzicht tussen de deelnemende landen.

Naarmate echter de Tweede Wereldoorlog verder in het verleden ligt beginnen de referentiekaders en recente geschiedenissen van de landen die lid zijn van deze bovennationale organisaties langzaam maar zeker verder uiteen te lopen. Diverse landen hebben nieuwe oorlogen en gewapende conflicten meegemaakt, andere ervaren de dreiging van terreur of zijn economisch in een heel andere positie geraakt dan hun bondgenoten. De wil om vrede, vrijheid, veiligheid, de naleving van mensenrechten en andere idealen in de wereld te bevorderen is weliswaar nog steeds wat hen bindt, maar door de verscheidenheid van de bondgenoten worden de verschillen in inzicht over hoe dat gerealiseerd moet worden steeds groter en zichtbaarder. Daarmee komt de bereidheid tot samenwerking en gecoördineerd optreden onder druk te staan. Rond de Amerikaanse inval in Irak deed dit probleem zich heel concreet voor. Niet voor het eerst, maar wel heel nadrukkelijk.

Het is te verwachten dat dergelijke grote meningsverschillen tussen de leden van internationale organisaties over hoe internationale problemen moeten worden aangepakt, steeds vaker zullen voorkomen. Ook al omdat steeds vaker internationale problemen zich uitstrekken tot buiten de grenzen van de landen die in cultuur en opvattingen veel op elkaar lijken. Armoedebestrijding, milieuproblematiek, migratie, terrorisme, al deze problemen overschrijden de grenzen van wat – kort na de Tweede Wereldoorlog – redelijk eensgezinde of eensgerichte groepen van bevriende naties leken te zijn.

De vraag is of de toegenomen verschillen in visie tussen landen die gezamenlijk willen of moeten optrekken in de strijd voor vrede, vrijheid en veiligheid gezien moeten worden als een verzwakking of zelfs bedreiging van de bondgenootschappen of als een verrijking daarvan. Het komt de externe autoriteit en dus de invloed van bijvoorbeeld de VN of de EU niet ten goede wanneer andere landen weten dat intern grote verdeeldheid heerst. Interne verschillen in visie kunnen echter ook voorkomen dat een tunnelvisie ontstaat waarbij het beeld van de werkelijkheid dat het handelen bepaalt steeds verder losgezongen raakt van de werkelijkheid zelf. Of waarbij betere oplossingen en redelijke alternatieven voor de gekozen koers niet aan de orde komen en daardoor ook niet onder handbereik liggen wanneer de gekozen koers in de praktijk onwenselijk blijkt.